

VU Research Portal

Bewoonde herinnering

Ploeg-Bouwman, H.I.

2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Ploeg-Bouwman, H. I. (2019). *Bewoonde herinnering*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Het Samen-op-Weg-proces (1961-2004), waarbij de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden zich verenigden of herenigden in de Protestantse Kerk in Nederland, is verleden tijd. Het zogenoemde Samen-op-Weg-proces startte door de oproep van achttien theologen, dominees en een wika (een werker in kerkelijke arbeid), die allen werkzaam waren in het evangelisatiewerk en het studentenpastoraat. De ambitie tot verandering werd uitgesproken middels een oproep van 'de verwachting van het Rijk Gods en de opdracht der kerk in de wereld en een gezamenlijke overtuiging dat er naar eenwording gestreefd moet worden'. Het was in de ogen van veel mensen een bijzonder 'taai veranderproces', dat veel voeten in de aarde heeft gehad. Het is geen 'verleden' tijd, het werkt nog door in het heden. De fusie behelst ook de vorming van (uiteindelijk) één landelijk centraal bureau en de vorming van een gezamenlijke predikantsopleiding (de huidige Protestantse Theologische Universiteit).

Vanuit de veranderkunde is bekend dat een fusie ook een cultuurverandering inhoudt. Bij een cultuurvraagstuk gaat het over de vraag hoe de organisatiecultuur zich verhoudt tot verandering. De organisatiecultuur noem ik herinneringscultuur, omdat een kerk meer is dan een organisatie. De herinneringscultuur is ingebed in tradities, symbolen, taal en muziek. De rituele aspecten van de religieuze identiteit zijn van invloed op kerkelijke gemeenschap: de vormen en structuur van de liturgie, de wijze van prediking en de manier van feestvieren. De wijze waarop men omgaat met het verleden, wat men zich herinnert en welke betekenis men daaraan geeft, heeft invloed op de wijze waarop men in staat is nieuwe manieren van handelen te ontwikkelen. Het is meer dan ratio, juist het impliciete, de geraaktheid, de emotie maakt iets tot een vaste herinnering, tot 'bewoonde herinnering'.

'Wat we onthouden, vergeten of verdringen bepaalt wie we zijn – of willen zijn. Ons handelen vandaag wordt mede bepaald door wat we onthielden en wat we zijn vergeten.'

Relevantie

De rol van herinneringscultuur, herinneringsdragers en herinneringsmanagers in een kerkelijk veranderproces is nog niet onderzocht en hierover is binnen de 'kerkelijke praktijk' ook nog niet veel bekend. Dit onderzoek wil enerzijds een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van praktijkkennis voor de begeleiding van complexe kerkelijk veranderpraktijken. Anderzijds wil dit onderzoek een bijdrage leveren aan de specifieke wetenschappelijke kennis op het onderzoeksterrein

van de veranderkunde met het oog op de hantering van het begrip 'bewoonde herinnering' in een complex veranderproces in een kerkelijke of ideële omgeving.

Kernwoorden in dit proefschrift zijn **bewoonde herinnering** en **complex veranderproces**.

Vraagstelling:

'Wat is de betekenis van bewoonde herinnering in Samen op Weg als complex veranderproces?'

Bewoonde herinnering

Het begrip 'bewoonde herinnering' in dit onderzoek is ontleend aan de theorie over de rol van herinnering bij verandering en de wijze waarop deze zichtbaar en kenbaar is. Er is aan de ene kant een relatie tussen verandering, tijd en de generaties als kracht voor verandering en aan de andere kant is herinneren een kracht die juist verandering tegenhoudt. Herinneren en vergeten, herinneren en veranderen beïnvloeden elkaar.

Bewoonde herinnering is fysiek tastbaar in ankerplaatsen en herinneringdocumenten. Het is herkenbaar in herinneringsculturen, gevoed door de herinneringsdragers en gestuurd door herinneringsmanagers. Herinneringsmanagers in het Samen-op-Weg-proces zijn 'publieke figuren' met een functie en rol in het Samen-op-Weg-proces, zoals leden van de Raad van Deputaten, voorzitters van werkgroepen en vertegenwoordigers van modaliteiten in de media.

Herinneringspad, herinneringsdragers, herinneringscultuur.

Tradities en overtuigingen worden overgedragen van de ene generatie op de andere en deze tradities vormen een herinneringspad. Dit herinneringspad heeft zowel een individueel als een collectief spoor. Het collectief geheugen is namelijk niet alleen een optelsom of verzameling van individuele herinneringen. De verzameling is meer dan de som van de individuele delen. Er gaat een versterkende invloed uit van een constante onderlinge beïnvloeding. Dit heeft zijn wortels in de sociale psychologie, die stelt dat er een afhankelijkheidsrelatie bestaat tussen individueel geheugen en sociale context. De handelingspraktijk wordt beïnvloed door de cruciale gebeurtenissen in de levensgeschiedenis, geloofsgeschiedenis, groepsgeschiedenis en landsgeschiedenis.

Ankerplaatsen en herinneringsmanagers

Duidelijk is dat ankerplaatsen zowel bronnen zijn van vernieuwing als plaatsen waar het verleden wordt gekoesterd en waar herinneringsdocumenten en personen worden geciteerd en present gesteld. Zo zijn er verschillende fysieke plaatsen en specifieke herinneringsdocumenten en herinneringsdragers die terugverwijzen naar de historie van de afzonderlijke kerken die betrokken waren bij het Samen-op-Weg-proces.

Herinneringsmanagers opereren in een politieke omgeving waar belangen op het spel staan. Welke herinneringselementen komen op de voorgrond en welke verdwijnen van tafel? Interactiedynamiek is emergent, het ontstaat. Het is ook contingent: gevoelig voor toevalligheden. Macht en conflict zijn onderdeel van een interactiedynamiek. Machtsperspectieven zijn geïnternaliseerd in patronen van handelen en herinneren. Het ontwarren van de patronen van een interactiedynamiek maakt onderdeel uit van het leren kennen van een herinneringscultuur.

Deelvragen horend bij dit kernwoord:

- *Wat is de betekenis van de tijd waarin Samen op Weg zich afspeelt?*
- *Op welke wijze zijn ankerplaatsen en de herinneringsculturen van betekenis in Samen op Weg?*

Complex veranderproces

Een fusieproces zoals Samen op Weg is een weerbarstig en complex vraagstuk. Veranderbereidheid is niet vanzelfsprekend, omdat cultuur tot op zekere hoogte gerelateerd is aan macht. Macht heeft in elke cultuur in min of meerdere mate een ideologische dimensie. Deze dimensie is zichtbaar in dat wat gangbaar is bijvoorbeeld (on)gelijkheid van man en vrouw en legitimeren machtsposities en zijn deel van de herinneringscultuur.

De meerwaarde in een fusie valt op drie verschillende manieren te definiëren:

- door het juridische feit als zodanig, dus door schaalvergroting;
- door overdracht van waarden, zodat men van elkaar kan leren;
- door gezamenlijke vernieuwing of transformatie.

Een complex veranderproces, zoals Samen op Weg wordt getypeerd als een niet te isoleren vraagstuk, waarbij zich afhankelijkheidsrelaties voordoen op (1) inhoudelijk, (2) sociaal, (3) contextueel, en (4) psychologisch niveau. Toegepast op het Samen-op-Weg-processen ten minste de volgende vraagstukken een rol:

- een structuurvraagstuk: zoeken naar een nieuwe organisatievorm;
- een cultuurvraagstuk: vragen om mentale verandering;
- een innovatievraagstuk: innoveren in het optreden van de kerk;
- een financieel vraagstuk: efficiëntie en het beter omgaan met geld;
- een geloofsvraagstuk: onderbouwen van geloofskeuzes en de grondslag van de kerk.

In een complex veranderproces is er sprake van veranderparadigma's en werkingsmechanismen.

Veranderparadigma's

Wanneer mensen geconfronteerd worden met een verandering, dan gaat het om *willen, moeten en kunnen* veranderen. Veranderingen zorgen voor een verstoring van het evenwicht waaraan mensen gewend zijn. De houding ten opzichte van verandering komt tot stand op basis van twee soorten reacties, namelijk op basis van ratio en emotie. Op basis van rationeel denken wordt de balans opgemaakt. Het gaat hierbij om de inschatting die iemand maakt van de gevolgen die de verandering zal hebben voor zowel hemzelf als voor de groep waartoe hij behoort. De emotionele reacties die een bepaalde verandering bij een persoon oproept, draaien om de vraag of de verandering beschouwd wordt als een kans of een bedreiging. Er zijn 'change beliefs' (veranderparadigma's), die te vertalen zijn naar kans ('opportunity') versus bedreiging ('danger') en positieve werkingsmechanismen ('support') versus negatieve werkingsmechanismen ('resistance' of weerstand). In dit proefschrift is gekozen om de veranderparadigma's te beschrijven als een specifieke oriëntatie op verandering. Dit resulteert in vier veranderparadigma's:

- *Veranderen is noodzaak*: Veranderen wordt als kans ervaren om van betekenis te zijn en er is support in de groep. De herinneringscultuur staat open voor verandering.
- *Veranderen is bijsturen*: Veranderen wordt als kans ervaren om van betekenis te zijn, maar er is weerstand in de groep met betrekking tot het opgeven van belangrijke ankerplaatsen en herinneringsdocumenten. De herinneringscultuur staat enigszins open voor verandering.
- *Veranderen is niet beter*: Veranderen is bedreigend, maar er wordt wel ruimte ervaren, er is support om in de groep na te denken over wat onopgeefbaar vastligt en waar verandering noodzakelijk is om mensen voor je te winnen. De herinneringscultuur staat enigszins open voor verandering.
- *Veranderen is terugkeren*: Veranderen is bedreigend en er is weerstand in de groep als anderen bepalen wat al dan niet onopzegbaar vastligt. De herinneringscultuur staat niet open voor verandering.

Werkingsmechanismen

Werkingsmechanismen zijn onder te verdelen in werkingsmechanismen die de verandering ondersteunen zoals: initiatief en gesprek, beweging en vernieuwing. Er zijn ook werkingsmechanismen die verandering tegenhouden zoals: vertragen en verlammen, concerveren en diskwalificeren. De negatieve werkingsmechanismen zijn over het algemeen terug te voeren op:

- Voice of Justice = rationeel (ver)oordelen;
- Voice of Cynicism = dit werkt niet, dit levert geen voordeel op;
- Voice of Fear = angst voor verandering.

Deelvragen die met dit kernwoord samenhangen zijn:

- *Wat is de betekenis van veranderparadigma's en werkingsmechanismen in Samen op Weg?*
- *Op welke wijze zijn werkingsmechanismen in Samen op Weg al dan niet doorbroken?*

Methode van onderzoek

Er is gekozen voor een 'learning history' van het Samen- op-Weg-proces, een samenvatting die gebaseerd is op bestaande documenten (15.000 pagina's). Een learning history is ontwikkeld en in de praktijk toegepast door Roth & Kleiner (1996). Hun basisgedachte was: er zijn veel veranderprocessen in organisaties, maar in de loop van de tijd verdwijnt het zicht op de mislukkingen en goede vondsten die resultaat zijn van 'trial and error'-leren tijdens het proces van veranderen. De learning history van het Samen-op-Weg-proces verwoordt het proces van veranderen, de herinnering van herinneringsdragers die de verandering zelf hebben meegemaakt. De learning history van Samen op Weg kent de volgende stappen (a en b zijn gelijktijdig uitgevoerd):

- a) Literatuurstudie kerkgeschiedenis en veranderkunde
- b) Maken van de samenvatting

In de eerste fase van het onderzoek heb ik alle documenten van de landelijke gezamenlijke vergaderingen in het kader van het Samen-op-Weg-proces gedigitaliseerd en samengevat. Om het overzicht te bewaren zijn deze documenten in Atlas.ti (kwalitatief onderzoeksinstrument) bewerkt.

- c) Membercheck: voorleggen samenvatting aan respondenten (herinneringsdragers).

Het totaal aantal respondenten is verdeeld over de verschillende periodes (sommige respondenten hebben in meerdere periodes hun reacties gegeven). Alle respons, zowel de prioritering als alle aanvullingen (vragen; inhoud missen; feedback; anekdotes) zijn in Atlas.ti gezet. Hierdoor is het mogelijk om preciezer te kijken naar de opbrengst. Er zijn 756 reacties gegeven. Alle aanvullingen en prioriteringen van de verschillende respondenten heb ik letterlijk overgenomen en zijn per periode vastgelegd.

d) Datareductie en definiëren van de hittepunten

De prioritering van tekstfragmenten maakt het mogelijk om grafieken te maken. De fragmenten die het hoogst zijn geprioriteerd zijn gedefinieerd als cruciale en betekenisvolle momenten in Samen op Weg, de zogenoemde ‘hittepunten’. Door de prioritering van tekstfragmenten van alle periodes ontstaat er focus. Aan de hand van grafieken heb ik de hittepunten per periode bepaald. Het indelen van de teksten in kleinere eenheden maakt het mogelijk om nauwkeuriger te analyseren wat patronen en regelmatigigheden zijn en ze betekenis te geven aan de hand van de twee gekozen kernwoorden.

De keuze voor de in dit proefschrift beschreven hittepunten (cruciale gebeurtenissen) wordt ingegeven door het toegekende belang van de respondenten (de prioritering en de uitspraken die zij deden als herinneringsdragers) en het door mij toegekende belang. Hieronder staat het overzicht van de hittepunten:

Periode 1	De oproep van de Achttien en de jongeren Wij/zij-denken: kerkgevoel De organisatie van Samen op Weg zonder de Achttien Waarheid, eenheid en vernieuwing
Periode 2	Interkerkelijke beweging als basis van Samen op Weg Beheermodel Besturingsafspraken en ‘stap voor stap’ Verschil in denken Onduidelijkheid over urgentie en tijdpad
Periode 3	Raadpleging Waarnemerschap Evangelisch-Lutherse Kerk Schetsen en het einde Remonstranten vragen om waarnemerschap Samen op Weg Rapport Classicale herindeling en volledige participatie lutheranen
Periode 4	Kerkorde Exit remonstranten Naamgeving De doop, het avondmaal en het huwelijk Arbeidsorganisatie
Periode 5	De naam en de Groep van Acht De arbeidsorganisatie Concentratie opleidingen Rapporten Schuilplaats in de wildernis en Jezus Christus Onze Heer en Verlosser De slotfase Verenigingsbesluit

Gekozen hittepunten

Verhaal 1: Ambitie

Hittepunt 1 in periode 1 (1961-1973): *De oproep van De Achttien en de jongeren*

Dit verhaal begint met de oproep van de Achttien in 1961 en eindigt in het voorjaar van 1973 met de realisatie van een gezamenlijke synodevergadering van gereformeerden en hervormden. De oproep wordt gevolgd door publicaties en er zijn grote bijeenkomsten. Jongeren sluiten zich aan en roepen op tot verandering. De Achttien staan in direct contact met de jongeren door het werk bij Kerk en Wereld in Driebergen. Er is de noodzaak tot veranderen, zo wordt gezegd, omdat de wereld verandert en er gezocht moet worden naar nieuwe vormen om verstaanbaar en relevant te blijven. Het was tijd voor een mentale verandering, om een andere houding ten opzichte van elkaar in te nemen en de krachten te bundelen, zodat de wereld zou begrijpen wat de kerk bewoog.

Verhaal 2: Dilemma

Hittepunt 2 in periode 2 (1973-1986): *Vershil in denken*

Dit verhaal begint met de eerste gezamenlijke synodevergadering in 1973 en eindigt in 1986 met de Verklaring van Overeenstemming ten aanzien van het samen kerk zijn en de Intentieverklaring door de afzonderlijke synoden. De eerste gezamenlijke synodevergadering is een ankerplaats, 'een historische dag'.

Langzamerhand wordt helder dat de thema's in de herinneringsculturen invloed hebben op discussies over tucht, belijdenis, schriftgezag en optreden in de politiek. De begrippen 'hervormd kerkgevoel' en 'gereformeerd kerkgevoel' worden geïntroduceerd. Deze verschillen leiden als vanzelf tot inclusie (insluiten: erbij horen) of exclusie (uitsluiten: er niet bij horen). Kwesties uit het verleden, zoals de Afscheiding en de invloed die deze heeft gehad op families, worden zichtbaar in de verhalen van Samen op Weg.

Verhaal 3: Conflict

Hittepunt 3 in periode 3 (1986-1990): *Schetsen en het einde van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving*

Dit verhaal begint in 1986 met de terugkoppeling van een raadpleging over de voortgang van Samen op Weg, in samenhang met de schets Toekomstige Vormgeving (de zogenoemde schetsenstrategie die start met Schets 1984, en wordt gevolgd door Schets 1986, Schets 1988, Schets 1989) en eindigt met een conflict in 1989/1990 over de koers en het proces van Samen op Weg, wat resulteert in het einde van de Werkgroep Toekomstige Vormgeving. In dit hittepunt staat de dialoog over de toekomst van de inrichting van de kerk gerelateerd aan het fusieproces centraal. Zo geeft de Werkgroep Toekomstige Vormgeving aan dat er in wisselwerking met gemeenteleden echte ruimte gemaakt moet worden voor inspraak van 'leken'. Er was echter geen sprake van ruimte voor innovatie, er was onbegrip.

Verhaal 4: Confrontatie

Hittepunt 4 in periode 4 (1991-1998): *Kerkorde*

Dit verhaal begint met een nieuwe koers om via het kerkordetraject de 'orde van het samengaan' te bepalen en eindigt met de vaststelling van het tweede ontwerp van de kerkorde. In dit proces om te komen tot een gezamenlijke kerkorde, wordt echter zichtbaar hoe de verschillende

stemmen als herinneringsdragers verbonden zijn met een herinneringscultuur. Een van de hoofdvragen tijdens het kerkordetraject luidt: hoe om te gaan met het 'belijden' van de traditie van de verschillende kerken? Er was ook sprake van toenemende onverschilligheid en irritatie over de vertraging. De tegenstellingen, die in eerste instantie buiten de discussie gehouden werden, kwamen terug. Het onderwerp huwelijk en zegening of inzegening van andere levensverbintenissen komt tussen 1993 en 1997 geregeld op de agenda.

Verhaal 5: Acceptatie

Hittepunt 5 in periode 5 (1998-2004): *De naam en de Groep van Acht*

Dit verhaal begint in 1998, met onder andere de 'naamsynode' die geen incident was, maar uitdrukking van intense verlegenheid, en eindigt in 2003/2004 met de hereniging en vereniging van de drie kerken. De doelstelling van de 'Groep van Acht' – onder ander verwoord in hun rapport: hoe verder met Samen op Weg? – was de impasse te doorbreken en het onderlinge vertrouwen te voeden en zich in te zetten voor goede verhoudingen. De Groep van Acht slaagde erin om de interactie op gang te brengen en het lukte om weer vertrouwen in elkaar te krijgen, hoewel de kwestie van de naamgeving werd gearkeerd.

Conclusies

Wat is de betekenis van bewoonde herinnering in Samen op Weg als complex veranderproces?

Het onderzoek naar de betekenis van bewoonde herinnering in het Samen-op-Weg-proces verklaart waarom 'Samen op Weg' zo lang duurt en waarom slechts een deel is gerealiseerd. Samen op Weg leidde tot een juridische fusie en niet tot een mentale verandering, een transformatie. Bewoonde herinnering geeft betekenis aan ten minste drie factoren die emotie oproepen, namelijk:

- a) Een fysieke kerk met een gebouw, banken, doopvont vormt een vast herinneringspad. Het geeft duidelijkheid over regels, inzichten en tradities. Het is een ankerplaats en geeft een veilig gevoel.
- b) Het Woord, de woorden, de herinneringsdocumenten, de overtuiging en getuigen van de geloofsgeschiedenis vormen de herinneringscultuur en geven zekerheid.
- c) De muziek, de klanken die men vaak hoort, maken melodieën in het hoofd die herinneren een eigen klankkleur geeft en uiting aan iets wat geen woorden heeft.

Deze drie samen, maken dat bewoonde herinnering een bewuste en onbewuste invloed heeft bij verandering. Het roept emotie op en - zoals dit proefschrift laat zien - maakt het extra moeilijk om een veranderproces in geloofsgemeenschappen vorm te geven. De geraakte emoties en ingesleten patronen van 'zijns- en zienswijzen', de spanning tussen interne en externe oriëntatie, de historisch gegroeide herinneringsculturen, het 'moeten samenwerken' wat op zich al een complex geheel vormt, maken dat er spanning ontstaat. Er tekenen zich drie spanningsvelden af die gerelateerd zijn aan de bewoonde herinnering in het complexe veranderproces van de fusiepartners in Samen op Weg, die maken dat het zo lang duurt en ten dele slaagt:

- Spanning tussen herinneren versus handelen
- Spanning tussen veranderen als kans en veranderen als bedreiging
- Spanning tussen ontwikkelbenadering en ontwerpbenadering

Tijd als kracht voor en tegen veranderen

Het Samen-op-Weg-proces is een breuklijn en brengt aan de oppervlakte dat er verschil in denken en voelen is over de inhoud en positionering van de nieuw te vormen gezamenlijke kerk. De generaties groeien op tegen de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog en er is een besef dat de kerken een verantwoordelijkheid hebben. Zowel in als buiten de kerk is bij een deel van de bevolking het besef van urgentie dat er binnen en buiten de kerk gezocht moet worden naar eenheid en samenwerking. Er is een doorstroom naar het hoger onderwijs en er is sprake van wetenschappelijke vindingen in bijvoorbeeld de techniek (de maanlanding), medische wereld (de pil) en biologie (de evolutie). Deze ontwikkelingen zorgen ervoor dat een voorhoede, waaronder veel jongeren, vragen stellen bij de verzuiling. De relevantie van de nieuwe vragen betekent ook dat inzichten over leer en leven onder invloed van de tijd veranderen. Aan de andere kant staat een deel van de fusiepartners dat ervan overtuigd is dat 'herinneren' in de zin van beheersen en herhalen noodzakelijk is, zodat de oorsprong van de herinneringsdocumenten en ankerplaatsen, de herinneringscultuur van oudsher niet verloren gaat. Elke herinneringscultuur bevat een kans en een bedreiging. Het lijkt erop dat herinneringsculturen elkaar niet goed verdragen. Zo zijn er vier herinneringsculturen die in Samen op Weg botsen.

Vier herinneringsculturen

1. De kans van de herinneringscultuur 'een Woord voor de Wereld' is zichtbaar zijn in de wereld. De structuur van de kerk is flexibel en wendbaar.
De bedreiging is dat het vervalt in activisme en eenzijdig is gericht op handelen en te weinig de verbinding houdt met de traditie.
2. De kans van de herinneringscultuur 'het Woord van Persoonlijk geloof' is een duidelijke positie. De orthodoxie draagt over wat ze belangrijk vindt.
Een bedreiging is dat er onder de oppervlakte vragen leven die niet aan de orde mogen komen. De collectieve vragen worden weliswaar benoemd, maar niet structureel aan de orde gesteld. Dit kan eenzijdige aandacht opleveren voor 'persoonlijk welbevinden' en te weinig aandacht voor de vraag van presentie in deze tijd.
3. De kans van de herinneringscultuur 'het Woord bewaren' is dat deze zekerheid biedt in onzekere tijden. Het geeft rust om 'de wereld los te laten'. Het kan werken als een getuigenis om 'los van de tijd' te leven.
De bedreiging is dat men niet meer in staat is om verbinding te maken met de vragen van deze tijd en er irrelevantie dreigt. Het kan er ook toe leiden dat er een drammerige en betweterige houding ontstaat. Dit kan leiden tot een negatieve getuigenis met schade voor het collectief.
4. De kans van de herinneringscultuur 'het Woord in orde' is dat deze inspeelt op het belang van een collectieve, rituele dimensie. Schrift en Tafel roepen op tot handelen in de samenleving in de aanwezigheid van barmhartigheid en diaconaat. Het is een kans om in de samenleving plekken te creëren waar men een 'kaarsje kan branden'.

De bedreiging is dat er rituelen worden uitgevoerd die stollen en verstarren. Dat is precair, omdat het ertoe doet wat overgedragen wordt naar een volgende generatie.

Aanbevelingen

Ruimte voor 'grensgangers'

Bij oprecht naar een ander luisteren komt het aan op persoonlijke moed: is er sprake van een 'open stellen' en eventuele vooroordelen loslaten die een dialoog in de weg staan. De geschiedenis van het Samen-op-Weg-proces laat zien dat dit luisteren moeizaam was. Dit maakt bescheiden; verandering is niet maakbaar. Theologische taal – aldus een respondent – is arrogante taal en diskwalificeert andere taal. Misschien is het juist in een kerk moeilijk om transparant te zijn over je motieven en drijfveren, omdat dit geen theologische taal is. Het woord 'zonde' kan een abstracte dogmatische invulling krijgen en geen oproep tot 'verandering'. Verandering vraagt reflectie en openheid over je eigen gedrag, aannames en motieven, en dat is andere taal dan 'theologische taal'. Er zijn 'grensgangers' nodig, die expertise en een andere werkelijkheid binnen brengen.

Vervolgonderzoek over organiseerroutines: van systeemwereld naar de bedoeling

Hoe transparant en eenvoudig zijn de huidige kerkordelijke regels? Wat is de plek van de leek? Wat zijn voorwaarden voor een goede besturing: hoe vrij zijn de keuzes als interne belanghebbers het proces sturen? Met andere woorden: functioneert het systeem van classis en afvaardiging naar de synode en het besluitvormingsproces wel naar behoren? Dit zijn vragen die hier niet beantwoord kunnen worden. Het vergt vervolgonderzoek om hier meer richting aan te kunnen geven. Het systeem verandert niet uit zichzelf.

Inclusief en toekomstbestendig

Het is essentieel dat nieuwe generaties toegang krijgen tot besluitvorming in de Protestantse Kerk in Nederland. De toegang tot invloed op het strategische niveau – waar de beslissingen genomen worden – is voor nieuwe generaties nu vaak beperkt, zoals dit ook beperkt was ten tijde van Samen op Weg. Bovenstaande reflecties leiden tot een concreet idee om ruimte voor generaties te realiseren. In mijn optiek moet er een netwerk voor generaties komen met rechten en plichten. Dit netwerk is onafhankelijk en geeft gevraagd en ongevraagd advies en kan tevens voorstellen doen die in stemming komen op de synode. Het Netwerk voor de Generaties is aanwezig bij de synode en heeft een zwaarwegende en bevoegde vorm van stemrecht.

Anno nu spelen er veranderbehoeften die behalve als geloofsvraagstukken ook als verandervragen benaderd kunnen worden. Het is een uitdaging om anno nu die deur open te zetten...